

Довіра як чинник розвитку творчого потенціалу особистості у просторі освіти

В.І. Коновальчук

Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників, Черкаси, Україна

Paper received 24.10.15; Accepted for publication 03.11.15.

Анотація. Наукова рефлексія творчого потенціалу людини визнається актуальною проблемою для подальшого поступального розвитку всього комплексу знань про особистість з метою оптимальної реалізації у загальнолюдських інтересах. Природа та сутність творчого потенціалу людини розглядається як явище багатогранне, складне, індивідуально своєрідне. Інтегративною складовою творчого потенціалу людини є духовність. Умовою повноцінної освіти на основі розвитку творчого потенціалу особистості є довіра. Дефіцит довіри спотворює сприйняття дійсності, породжує відчуження контактів та інформації, унеможливує взаємодію та пізнання.

Ключові слова: творчий потенціал, творчість, особистість, духовність, простір освіти, довіра

Вступ. Глобальні завдання відтворення творчого потенціалу людства як умова виходу із кризи та налагодження конструктивної динаміки суспільно-економічних процесів у світі на нинішньому культурно-історичному етапі передбачає розкриття і розвиток творчого потенціалу кожної людини. Свідченням вагомості та значущості цих завдань є визнання світовою громадськістю нового виміру соціально-економічного прогресу людства: індексу розвитку людського потенціалу (ІРЛП). Інтегративною складовою творчого потенціалу людини є духовність. Смыслотвірною функцією духовності є визначення змісту, якості і спрямованості людського буття і образу людини. Духовність є показником певної ієрархії цінностей, цілей і смислів, в ній зосереджуються проблеми, що належать до вищого рівня освоєння світу людиною. Духовний простір людини, як і простір духовної культури, у свій побудові передбачає «вертикаль», якою визначається напрямок розвитку «знизу» – «вгору»: від примітивного до досконалого, від буденного до сакрального. На відміну від традиційних для технократичної епохи орієнтацій на оптимальне для людини пристосування, до світу, максимальне використання його ресурсів задля наживи і прагнення домінувати над природою, духовні орієнтації забезпечують відродження гуманізму та злагоди, збереження світу. Необхідність антропоцентричної переорієнтації актуалізує низку проблем освітнього характеру, пов'язаних з пошуком шляхів «пробудження» духовного потенціалу особистості, виявлення чинників його розкриття та оптимальної реалізації у загальнолюдських інтересах.

Однією із умов здійснення буття людини у світі є довіра. Спроби осмислення феномену довіри здійснювалися ще древніми мислителями і продовжуються нинішніми дослідниками. Сутність феномену довіри досить влучно сформульований І. Антоненко: «...серед багатьох сил, які діють в суспільстві, однієї з них, часто непомітній і у багатьох випадках ігнорованій, належить разом з тим провідна роль в організації соціальної взаємодії і взаєморозуміння людей, ця сила – довіра» [1, с. 28]. Досвід культурно-історичного розвитку людства свідчить, що дефіцит довіри згубно впливає на соціум, а її наявність, навпаки, виявляє високу спроможність забезпечувати поступальний розвиток.

Короткий огляд публікацій за темою. Як наукова категорія довіра ще не отримала належного комплексного соціально-філософського осмислення, незважаю-

чи на досить глибоку наукову розробку в рамках соціокультурного, соціологічного і філософського знання. Напрацювання в області вивчення довіри часто важко з упевненістю віднести до соціологічної або філософської сфери наукового знання, оскільки соціально-філософське осмислення проблеми довіри неминуче заломлюється призмою соціологічного аналізу факторів формування і трансформації довіри в суспільстві. Найбільш повний аналіз феномену довіри і його соціокультурної обумовленості представлений у працях А. Селігмена, Ф. Фукуями [2, 3].

Слід зазначити, що соціально-філософський спектр дослідження довіри розгортається в контексті проблем соціального порядку, стабільності, соціальної та інституційної систем суспільства, процесів і структур. Особлива увага приділяється феномену довіри в теорії соціального капіталу, де її розглядають як найважливіший ресурс соціального капіталу. У цьому напрямку здійснюються змістовні дослідження як вітчизняними, так і зарубіжними вченими. Серед них особливе значення у науковій розробці проблеми довіри мають дослідження Ф. Фукуями, В. Столяр, В. Макеева, Е. Гідденса, Н. Лумана, Д. Коулмена, А. Селігмена [2, 3, 4, 10, 11].

Важливим є визнання вченими довіри у її соціальній цінності в якості значущого економічного активу будь-якої держави, який зазвичай використовується для інвестування і поліпшення якості життя населення, стабілізації і підвищення відчуття соціальної впевненості і захищеності. При цьому відзначається, що довіра є не лише економічним, але одночасно і моральним ресурсом, який мірою своєї дії здатний збільшуватися; якщо ж його не використовувати, то він може утилізуватися.

Проблема довіри часто привертає до себе увагу в рамках ризикологічної концепції. Ризикогенність сучасного світу і тенденції постійного наростання соціальних загроз підвищують роль та значущість соціальної довіри як механізму підвищення ступеню і почуття безпеки людини у суспільстві при зростанні рівня соціальної невизначеності і напруги. Змістовне висвітлення проблеми взаємозв'язку довіри і ризику представлено у працях Е. Гідденса, А. Селігмена, Н. Лумана, У. Бека [2, 4, 5]. Із зниженням рівня довіри у суспільстві автор концепції «суспільства ризику» У. Бек пов'язує збільшення ризиків в соціальному середовищі [5].

Соціокультурний аспект вивчення довіри ґрунтується на врахуванні багатогранності означеного феномена,

який вважається похідним від історичної, культурної, економічної, політичної, правової, психологічної і інших сфер і проявів людської діяльності і соціальних відносин. Згідно із соціально-психологічною точкою зору, довіра є фундаментальною складовою внутрішньоособистісного простору людини, однак, у просторі міжособистісної, міжгрупової взаємодії її функція полягає у забезпеченні зв'язку людини зі світом. Т. Скрипкіною були виділені фундаментальні функції довіри в житті людини, найважливіша з яких полягає в тому, що вона виступає умовою цілісної взаємодії людини зі світом [6]. У психологічних науках зосереджені основні надбання із дослідження природи довіри. Довіра розглядається як особистісна характеристика, як елемент спілкування та комунікації, як форма соціальної поведінки, організаційної поведінки, професійно-компетентної поведінки. Провідними у висвітленні аспектів проблеми довіри є роботи таких авторів, як К. Ясперс, К. Хорні, Е.Фромм, Е.Еріксон, А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл, А. Купрейченко, В. Зінченко та інші [7, 8, 9, 10, 11]. Так, А. Купрейченко [11] виявляє дві незалежні соціально-психологічні категорії: довіру і недовіру. На думку дослідниці оптимальне співвідношення довіри-недовіри задовольняє актуальні вимоги в ситуаціях соціальної взаємодії (зацікавленість в співробітництві і мирному співіснуванні разом із необхідністю уваги до заходів безпеки і контролю в потенційно небезпечних сферах і ситуаціях взаємодії підвищеної невизначеності).

Вивчення досвіду дослідження феномену довіри засобами міждисциплінарного підходу, дозволяє філософському дискурсу будуватися навколо культурно-історичних надбань гуманітарних наук: соціології, психології, економіки. Необхідність філософської рефлексії природи довіри, її сутності та значущості викликана явною недостатністю уваги філософів до цього складного феномену, зокрема, у галузі філософії освіти. Розробка проблеми довіри у руслі філософії освіти має виняткове значення для її вирішення, оскільки у освіті закладається основа ціннісних орієнтирів та стратегічного спрямування розвитку особистості. Простір освіти є змістовним джерелом, базисом і передумовою соціалізації та розвитку творчого потенціалу людини.

Метою статті є виявлення сутності феномену довіри як умови повноцінного розвитку творчого потенціалу особистості у системі освіти.

Матеріали та методи. Наукова рефлексія творчого потенціалу людини є ланкою, яка єднає концептуальні знання про людину і прикладні аспекти її пізнання і тому має важливе значення для подальшого поступального розвитку всього комплексу знань про особистість. Вчення про потенціал людини, складає великий блок знання у складі філософської антропології. Потенціал людини традиційно розглядається через її потреби і здібності, які є внутрішньою стороною буття і її інтегральними якостями.

Історико-філософський досвід осмислення потенціалу людини напрацьовувався в руслі різних типів світогляду: народний досвід, міфологія, релігія, мистецтво, наука. Потенціал людини пов'язували із її природними якостями, обставинами життя, вихованням, зовнішнім досвідом, локалізували головну силу людини в її розумі як його власному, незалежному від надприродного

начала, змісті. Інші стверджували первинність і самостійність духовного начала людини, вбачаючи її силу і свободу в самонародженому знанні, в абсолютній активності духу або відносній активності людської душі. Однак, вся проблематика розгорталася, по суті, навколо різних уявлень про розум як сутнісну силу людини, про шляхи здобуття людиною цієї сили, про джерела і характер пізнавальної діяльності людини.

Мислителі різних досить впливових філософських течій у різні часи традиційно використовують поняття «потенціал», «потенція» як загальні філософські категорії. У найбільш узагальненому трактуванні потенціал людини розглядається як її внутрішня властивість, яка має здатність розгортатися як під впливом зовнішніх стимулів, так і стимулів саморозвитку, що диктуються внутрішньою індивідуальною логікою розвитку людини, структурою її здібностей і потреб.

Своєрідне розуміння потенціалу людини пропонується у вченні про розумну душу Аристотелем. Роздуми Аристотеля і його інтерпретація О. Лосєвим свідчать про те, що потенціал людини являє собою складне утворення, яке визначають не лише потреби і здібності, але і ще якісь глибинні, сутнісні параметри, які певною мірою проявляються у потребах і здібностях О. Лосєв зазначає, що центральну позицію Аристотеля визначає «обов'язковий і загальний творчий принцип співвідношення ейдосу, або форми, і матерії. Це означає, що уречевлення ейдосу, втілення форми в матерії, будь-яка річ як продукт взаємодії форми і матерії є результатом творчості. В основі цього процесу лежать чотири принципи: матерія, форма, діюча причина, певна доцільність» [12, с. 322]. Таким чином, Аристотель у означених чотирьох принципах практично вибудовує логіку процесу творення – логіку розгортання творчого потенціалу людини в істотних його характеристиках. Важливо, що має місце ефект перенесення процесу творчості людини, на одухотворення світу людиною, на природні процеси, на рух світу в цілому. Незважаючи на історичність аристотелівського вчення нам імponує представлена філософська теорія, що виявляє «логічну структуру, яка необхідна для того, щоб відрізнити механізм від організму і щоб поширювати цю органічність на весь космос» [12, с. 322], яка співзвучна сучасній ідеї космогенезу людини. Саме з науковою розробкою цієї ідеї відкриваються нові можливості для розвитку уявлень про природу людини і її потенціал, що пов'язані з ідеєю живого космосу і роллю людини в збагаченні космічного інтелекту, із концепцією індивідуальної «ноосфери» людини, уявленням про етичний інтелект, про синтез Істини, Добра і Краси у людському пізнанні і творчості, ідеєю соборності і людської всеєдності у взаємодії із Землею, Природою, Космосом.

Синтезом філософських і природничо-наукових уявлень про світ і людину є вчення Живой Етики [9]. Згідно із переконанням авторів Живой Етики, головним фактором життєдіяльності та еволюції індивіда і соціуму (як і всієї природи) є його енергообмін із навколишнім середовищем. Ключова роль у процесах енергоінформаційної взаємодії живих систем із Космосом належить психічній енергії. Психічна енергія вважається одним з основних факторів, що обумовлює духовно-моральний і творчий потенціал і активно впливає на всі аспекти соціального буття. Потенціал психічної енергії

і її якісне вираження у свідомості кожного індивіда суто індивідуальні і залежать від рівня його розвитку. На думку авторів Живої Етики, оволодіння людством високим (у порівнянні з іншими видами живих істот) рівнем психічної енергії тим самим накладає на нього і особливу місію щодо природного світу, що виявляється в необхідності позитивного, еволюційного застосування цієї сили. Найважливіша місія людства, на думку авторів Агні Йоги, полягає саме в здійсненні гармонійного енергообміну з Космосом і продукуванні позитивного, еволюційного типу психічної енергії, що сприяє еволюції світобудови: «... людство є акумулятором і трансмутатором високої енергії, яку ми домовилися називати психічною. Значення людства в тому, щоб трансмутовати у свідомості цю енергію і шляхом ієрархії спрямовувати її у вищі сфери» [13, с. 296].

Для здійснення цих завдань виявляється непридатним традиційне для нинішнього часу активне культивування і впровадження раціональних технологій з метою стимулювання розвитку певних параметрів особистості або окремих її компонентів. Як наслідок – втрата ідентичності, залежність від ситуативних цінностей, відхід чи блокування накопиченого віками досвіду самопізнання, духовного потенціалу, залежність, яка із людини – суб'єкта творчої життєдіяльності перетворює її на об'єкт, що підпорядкований примітивному принципу «стимул-реакція» і робить подажливою до маніпулювання, актуалізує тенденції до егоцентричного самоствердження.

Результати та їх аналіз. Неодмінною умовою освіти є гуманізації міжособистісних взаємин, які постають як унікальна основа для повноцінного розвитку особистості. Обґрунтування процесу становлення творчої особистості з необхідністю вимагає виявлення чинників творчого саморозвитку кожного індивіда. У зв'язку із назрілою необхідністю розробки цієї проблеми винятково цінною є філософська спадщина М. Бубера. Освіта розглядається дослідником як ненавмисний, неціленаправлений вплив на учня, який відбувається в умовах спільної діяльності. Для М. Бубера виховання і навчання – це менш за все технологія. Це таїнство, яке, на переконання автора, не можливо змоделювати і здійснити ніякою технологією.

Для забезпечення цього центрального в освітньому процесі моменту таїнства М. Бубер вводить поняття – «ввімкнутого сприйняття». Мова йде про не про природний пізнавальний процес, а про явище душевно-духовного рівня, про особливий тип людських стосунків. «Ввімкнуте сприйняття» визначається ставленням учителя до учня на абсолютно безкорисливій основі: «дитина вірить, що вчитель не переслідує стосовно неї власних цілей і щиро приймає участь в її долі; що він, учень, став частиною життя вчителя, який зацікавлений в його людському щасті. Окрім цього, дитина має бути упевнена, що в ній бачать в першу чергу особистість, гідну поваги, а не просто учня...» [14, с. 96]. Лише на цій основі, вважає Бубер, народжується в душі дитини довіра, і не тільки до конкретної людини, але до людей взагалі і ще ширше – до світу. Бубер вважає, що там, де немає довіри, немає і справжнього знання. «Довіра до вчителя означає знання. Ненадійний світ кидає юну душу на сваволі долі, прирікаючи її на розчарування,

а знання захищає її – знання того, що існує людська істина, істина людського існування. І не просто існує, а втілена в учителі» [14, с. 97]. Однак, довіра – не може розглядатися у якості засобу для досягнення успіху в навчанні. Довіра є самостійною цінністю і запорукою успіху, успіху в вихованні, яке філософом розумілося як народження особистості, як таїнство духовного становлення людини.

Почуття довіри-недовіри в психіці людини з'являється дуже рано, на досвідомому періоді її розвитку. Раннє формування накладає відбиток на весь перебіг життя і нерідко справляє враження генетичної обумовленості. Американський дослідник Е. Еріксон [15] розглядав почуття глибокої (базисної) довіри в якості фундаментальної психологічної передумови усього життя. Це почуття формується на підставі досвіду 1-го року життя дитини і перетворюється на установку, що визначає її ставлення до себе і до світу. Під довірою Еріксон мав на увазі прийняття себе самого і почуття незмінної прихильності до себе інших людей. З психотерапевтичної точки зору, відчуття глибокої довіри до себе, до людей, до світу – це наріжний камінь здорової особистості. Різне зниження довіри і превалювання глибокої недовіри проявляється у формі вираженого відчуження, що характеризує осіб, які «втікають у себе», якщо виявляється розлад з іншими людьми або з самими собою. Таку втечу найбільш яскраво демонструють особи, у яких простежується регрес до стану повного відчуження, відмови від їжі, зручностей, прихильностей, будь-яких контактів. Довіра значною мірою є сутністю емоційної і погано раціоналізованої сфери психіки. Вона несвідомо блокує розвиток творчої активності та реалізацію творчого потенціалу. Одна з ідей концепції Е. Еріксона полягає в тому, що довіра і недовіра змінюються в процесі особистісного розвитку людини. На різних етапах вікового розвитку людини довіру і недовіру можуть посилюватися або слабшати залежно від особистого досвіду, соціального оточення, вікових особливостей.

Висновки. Довіра характеризує своєрідність особистісного світогляду, системи життєвих пріоритетів і цінностей людини і особливості розвитку і розгортання її творчого потенціалу. Довіра спочатку формується на несвідомому, інтуїтивному і дорациональному рівні. Відсутність довіри – умова дезадаптації, зростання рівня невдоволення, конфліктності, тривожності, депресії. Відсутність довіри спотворює сприйняття дійсності, породжує відчуження контактів та інформації ускладнює взаємодію. У результаті філософських дискурсів виявлено, що довіра є розвивальним механізмом всієї системи особистості. Соціально-психологічне знання виявляє значущість довіри як інструменту забезпечення ефективного спілкування. Довіра обумовлює соціальну поведінку особи, стан групи, узагальнені очікування і є каталізатором процесу прийняття рішень та взаємодії. Практична цінність довіри у освітньому просторі полягає в забезпеченні продуктивного функціонування пізнавально-розвивальної системи. Довіру доцільно розглядати у якості базового ресурсу, який впливає на змістовні параметри простору освіти, якими забезпечується становлення творчої особистості, і, перш за все, динаміка її життєтворчості.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Антоненко И.В. Социально-психологическая концепция доверия. – М.: Изд-во «Флинта»; Изд-во «Наука», 2006. – 480 с.
- [2] Селигмен А. Проблема доверия. М.: Идея-Пресс, 2002. – 256 с.
- [3] Фукуяма Ф. Доверие. Социальные добродетели и путь к процветанию. М.:Изд-во АСТ, 2004.– 730 с.
- [4] Гидденс Э.Устройство общества: очерк теории структуризации. М.:Академический Проект, 2003.– 528 с.
- [5] Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / Пер. с нем. В. Седельник и Н. Федоровой. - М., 2000. – 384 с.
- [6] Скрипкина Т.П. Психология доверия. М.:Академия, 2000. –264 с.
- [7] Хорни К. Невротическая личность нашего времени / Пер. с фр. В. Большакова. – М.: Академический Проект, 2006. – 208 с.
- [8] Фромм Э. Искусство любить / Пер. с англ.; ред. Д.А. Леонтьева. – 2-е изд. – СПб.: Издательский Дом «Азбука-классика», 2007. – 224 с
- [9] Зинченко В.П. Психология доверия // Педология, 2000, № 2.
- [10] Психология доверия и недоверия : научное издание / А.Б. Ку-прейченко ; Рос. акад. наук, Институт психологии. – М. : Ин-т психологии РАН, 2008. – 571 с.
- [11] Социальная психология : [учебн. пособие] / Л.Г. Почебут, И.А. Мейжис. – Санкт-Петербург: Питер, 2010. – 672 с.
- [12] Лосев А.Ф., Тахо-Годи А.А. Платон. Аристотель. М.: Молодая гвардия. 1993. –383с.
- [13] Агни Йога: Живая Этика. В 5-ти томах (комментарии, приложение, глоссарий). Москва, 2004
- [14] Бубер М. Избранные произведения / [Пер. с нем. Н. Барتمان Н. Вступ.ст. Н. Прата – Репринт с изд. 1979]. – Иерусалим.: Алия, 1989. – 345 с.
- [15] Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис: Пер. с англ./ Общ. ред. и предисл. Толстых А.В. -. М.: Издательская группа "Прогресс", 1996. – 344с.

REFERENCES

- [1] Antonenko, I.V. Social-psychological conception of trust. – М.: Publishing house «Flinta»; Publishing house «Nauka», 2006. – 480 p.
- [2] Seligman, A. Problem of trust. М.: Idea-Press, 2002. – 256 p.
- [3] Fukuiama, F. Trust. Social virtues and the way to prosperity. М.:Publishing house АСТ, 2004.– 730 p.
- [4] Giddens A.The constitution of society: outline of structuration theory. М:Академический Proekt, 2003.– 528 p.
- [5] Bek, W. The society of risk. On the way to the second modern / Tr. From German. V.Sedelnik and N. Fedorova. – М., 2000. – 384 p.
- [6] Skripkina, T.P. The psychology of trust. М.:Академия, 2000. – 264 p.
- [7]. Horni, K. Neurotic personalityof our time / Tr. from French. V. Bolshakova. – М.: Akademicheskii Proekt, 2006. – 208 p.
- [8] Fromm, E. The Art of Loving / Tr. from English; Edited by D.A. Leontyev. – 2nd edition. – Saint Petersburg.: Publishing house «Azбуka-klassika», 2007. – 224 p.
- [9] Zinchenko, V.P. Psychology of trust // Pedology, 2000, № 2.
- [10] Psychology of trust and distrust [Text] : scientific edition / A.B. Kupeichenko ; Russ.akad. of science, Institute of psychology. – М. : Institute of psychology RAN, 2008. – 571 p.
- [11] Social Psychology / L.G. Pochebut, I.A. Meidgis. – Saint Petersburg: Piter, 2010. – 672 p.
- [12] Losev, A.F., Taho-Godi, A.A. Platon. Aristotel. М.: Molodaia gvardiia. 1993. –383 p.
- [13] Agni Yoga: Live Ethics. In 5 volumes (comments, supplement, glossary). Moscow, 2004.
- [14] Buber, M. Selected works / [Tr. from German. Bartman N. Opening chapter by N. Prat – Reprinted from published in 1979]. – Jerusalem.: Aliia, 1989. – 345 p.
- [15] Erikson, E. Identity: youth and crisis: Tr. from English / General editorship and preface by Tolstyh A.V. – М.: Publishing group "Progress", 1996. – 344 p.

Trust as a factor of personality's creative potential development in education space

V.I. Konovalchuk

Abstract. Scientific reflection of the creative potential of the personality is defined as a challenging problem for further progressive development of the whole complex of knowledge about personality with the aim of appropriate realization in universal interests. Nature and essence of the creative potential of the personality is considered as multifaceted, complicated individually original phenomenon. Spirituality is an integrative constituent of person's creative potential. Trust is the condition for adequate education on the basis of creative potential development. Deficiency of trust distorts reality perception, causes alienation of contacts and information, disables cooperation and cognition.

Keywords: *creative potential, creativity, personality, spirituality, education space, trust*